

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องโรคในพระพุทธศาสนา

ความปรารถนาของมนุษย์โดยส่วนมากคือขอให้ตนเองมีความสุข ปราศจากทุกข์โรคภัย ไม่มีโรคอาพาธมาเบียดเบียน เพราะความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ^๑ เป็นธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก^๒ แต่มนุษย์ทั้งหลายย่อมมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่สามารถล่วงพ้นความเจ็บป่วยนี้ไปได้^๓ ร่างกายมีโทษไม่สิ้นสุดเหมือนต้นไม้มีพิษเป็นที่อาศัยของโรคทุกชนิด ล้วนเป็นที่ประชุมของทุกข์^๔ เป็นวิบัติอย่างหนึ่งของมนุษย์ชื่อว่า โรคพยสนะ^๕ แม้พระพุทธองค์ผู้เป็นศาสดาก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงความเจ็บป่วยนี้ได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “อานนท์ ตถาคตมีกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ ตถาคตประสงค์จะฉนียาถ่าย”^๖ พระอานนท์จึงแจ้งแก้หมอชีวกให้ถวายการรักษาจนพระอาจารย์หายเป็นปกติ นอกจากนั้นเหตุการณ์หลักจากเสวยพระกระยาหารของนายจุนกัมมารบุตร พระพุทธเจ้าทรงมีอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต ทรงมีทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน^๗

จะเห็นได้ว่าโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นกับมนุษย์นั้นถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่ถึงกระนั้น มนุษย์ก็ยังพยายามที่จะแสวงหาวิธีการที่จะเอาชนะความเจ็บป่วยด้วยรูปแบบอันหลากหลายแตกต่างกัน ก็เพื่อความมุ่งหวังจะให้ตัวเองปลอดภัยจากการเจ็บป่วยหรือไม่ก็เพียงเพื่อบรรเทาอาการเจ็บปวด ในสมัยโบราณส่วนมากจะใช้วิธีการทางธรรมชาติ เพราะมนุษย์อยู่กับธรรมชาติ เมื่อมีการเจ็บไข้ขึ้นมา ก็ต้องอาศัยธรรมชาติบำบัด คือ ยาสมุนไพรที่ได้จากต้นไม้ พืชพรรณที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ คนสมัยโบราณได้ใช้ยาสมุนไพรเป็นยารักษาอาการของโรคต่างๆ ที่เกิดการเจ็บป่วยขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเอายาสมุนไพรมาใช้รักษาโรคที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นยารับประทาน ยาทา ยาพอกภายนอก ยาสมุนไพรสามารถช่วยได้เสมอหากรู้จักเอายาสมุนไพรที่เหมาะสมถูกกับโรคมาใช้ สมุนไพรจึงเป็นยารักษาโรคชนิดแรกของสังคมมนุษย์ในพระพุทธศาสนาก็ปรากฏมีการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะกล่าวให้ละเอียดในหัวข้อถัดไป

^๑ ม.มู. (ไทย) ๑๓/๒๑๕/๒๕๕.

^๒ อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐.

^๓ อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙.

^๔ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๕/๒๕๕.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๐/๑๔๐.

^๘ ฐิติญาณ บริพันธ์, สมุนไพรหญิงชายวัยทองชะลอความชราแก้ปัญหาอาการผิดปกติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง, ๒๕๐๙), หน้า ๑๔-๑๕.

ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเรื่องโรคที่เกิดขึ้นกับมนุษย์เป็นจำนวนมาก ทั้งที่รักษาได้และรักษาไม่ได้ ทั้งโรคทางกายและโรคทางใจ นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงวิธีการรักษาโรคไว้อย่างหลากหลายวิธี เช่น การใช้พุทมนต์ การใช้สมุนไพร การใช้สมาธิ เป็นต้น มีแพทย์ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นบรมครูทางการแพทย์จนถึงปัจจุบันคือ หมอชีวกโกมารภัจ^๙ ซึ่งเป็นหมอที่ทำการรักษาพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ตลอดทั้งพระเจ้าแผ่นดิน คหบดี และประชาชนทั่วไปในสมัยพุทธกาล ด้วยเหตุนี้ในพระไตรปิฎกจึงได้มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับโรค ประเภทของโรค ตลอดจนสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคต่างๆ กับทั้งมีกรณีศึกษาจากอาการเจ็บป่วยของบุคคลต่างๆ ในพระไตรปิฎก ซึ่งมีรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายและประเภทของโรค

โรคและความเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน เมื่อกล่าวถึงความเจ็บป่วยก็จะหมายถึงความเป็นโรคหรือภาวะที่โรคเกิดขึ้น เมื่อกล่าวถึงโรคภัยก็จะมี ความเจ็บป่วยมาควบคู่กัน ดังพุทธพจน์ว่า “ความแก่มียอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค ความตายก็มีอยู่ในชีวิต”^{๑๐} ดังนั้นการให้ความหมายของคำว่าโรคจึงมักหมายถึงความเจ็บป่วยไปด้วย นอกจากนั้นยังมีศัพท์ที่มีนัยเดียวกับกับโรคคือคำว่า อาพาธ ซึ่งมีความหมายควบคู่กันไป ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของโรค

คำว่า โรค ในพระพุทธศาสนาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า รุช แปลว่า เสียบแทง หมายถึงสิ่งที่เสียบแทงให้เจ็บปวด^{๑๑} บุคคลใดเป็นโรค บุคคลนั้นมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียดแทงอยู่^{๑๒} โดยอาจเสียบแทงทางกายหรือทางใจก็ได้ ถือว่าเป็นอันตรายอย่างหนึ่งที่ย่ำยिनรชน เป็นอันตรายที่ปรากฏขึ้นให้รู้ให้เห็น ดังความในกามสูตรตนิเทศ ว่า

โรคทางตา โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้เชื่อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค โรคเรื้อน ฝี กลาก มอญคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดด้าน หิด หูด โรคละลอก โรคดีซ่าน โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคครีตีสดวงทวารรวมเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความปากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกระทบ ความหนาว

^๙ รายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖-๓๓๘/๑๗๙-๒๐๐.

^{๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒.

^{๑๑} อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บปวด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘.

^{๑๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๖/๘๗.

ความร้อนความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสัมผัส
แห่งเลื้อบ ยุง ลม แดง และสัตว์เลื้อยคลาน เหล่านี้เรียกว่า อันตรายที่ปรากฏ^{๑๓}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของโรค หมายถึง ภาวะที่ร่างกาย
ทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรค เป็นต้น, การเจ็บป่วย การได้รับอุบัติเหตุ การผิดปกติทาง
ร่างกายและจิตใจ รวมทั้งอาการที่เกิดจากสภาพดังกล่าวนี้ด้วย โรคตามคัมภีร์แพทย์โบราณว่าด้วย
สมุฏฐานแห่งโรค หมายถึง โรคประจำตัว โรคที่ติดตัวอยู่ประจำรักษาไม่หาย^{๑๔}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า โรคคือสิ่งที่เสียดแทงชีวิต ใช้
แทนคำว่าทุกข์ ซึ่งทั้งโรคและทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้อง เป็นปัญหาต้องแก้ไข ต้องกำจัดออกไป ชีวิต
จะได้ไม่ลำบาก^{๑๕} หากมองโดยมุมกว้างแล้ว โรคก็คือปัญหาของชีวิตนั่นเอง^{๑๖} พระวิจิต ธมฺมิโกให้
ความเห็นสอดคล้องกันว่า ทุกข์หรือปัญหาทั้งปวงของมนุษย์ พุทธศาสนาถือว่าเป็นโรคอย่างหนึ่ง
ความชราที่แฝงอยู่ในทุกคนที่คิดว่ามีสุขภาพดีอยู่แล้ว ความเจ็บป่วยจึงมีอยู่ในทุกคน โรคภัยไข้เจ็บจึง
ถือเป็นสัจจะหรือความจริงที่จะต้องเกิดแก่มนุษย์^{๑๗}

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า โรค คืออะไรก็ตามที่ทำให้รู้สึกเจ็บปวดเหมือนมีอะไรมาแทง
จิต หรือแทงระบบประสาท ความรู้สึก ให้เกิดความรู้สึกเจ็บปวดก็เรียกว่าเป็นโรค^{๑๘}

พระมหาประภาส ปรีชาโน ได้สรุปความหมายของโรค หมายถึง ความเจ็บไข้ ความ
เจ็บป่วย ความไม่สบาย โรคประจำตัวโรคที่ติดตัวอยู่ประจำรักษาไม่หาย ซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์ทุก
คน ปัญหาของชีวิตคือทุกข์ อาจเป็นโรคแอบแฝงตัว โดยที่ไม่มีการผิดปกติออกมา ภาวะผิดปกติที่
เกิดขึ้น ทำให้รู้สึกไม่สบาย เสียดแทงให้เจ็บปวด หรือมีอาการที่ผิดปกติแสดงออกมาให้เห็น^{๑๙}

โดยสรุปแล้ว โรค หมายถึง สภาพที่ร่างกายและจิตใจทนได้ยาก เป็นเพราะความผิดปกติ
ของร่างกายและจิตใจ ทำให้รู้สึกเสียดแทง ไม่เป็นสุข มีความเจ็บปวด ทนได้ยากและความกระวน
กระวายใจ ความทุกข์ใจ เป็นความขัดเคืองในทางร่างกายและจิตใจ บางครั้งสำแดงให้เห็นได้ตาม

^{๑๓} บ.ม. (ไทย) ๒๙/๕/๑๖-๑๗.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนา
อินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๗๙.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร
จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๐.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมดวิทยาสาตร์และ
เทคโนโลยี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

^{๑๗} พระวิจิต ธมฺมิโก, ศาสนากับสุขภาพ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :
<https://www.thaihof.org/main/article/detail/2869> [๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐].

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ, การมีสติสัมปชัญญะต่อสู้ความเจ็บปวด, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ภาพพิมพ์, มปป.),
หน้า ๔๙.

^{๑๙} พระมหาประภาส ปรีชาโน, “พุทธวิธีบำบัดโรคด้วยธรรมโอสธสู่การรักษาสุขภาพที่ดี”, วารสารพุทธ
ปรัชญาวิวัฒน์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://buphilosophy.blogspot.com/2017/04/blog-post_90.html
[๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐].

ร่างกายภายนอก บางครั้งบางโรคก็ไม่สำแดงให้เห็นแต่เป็นอาการที่เสียเบี่ยงเกิดขึ้นภายในจิตใจให้รู้สึกเป็นความเจ็บปวด

๒.๑.๒ ประเภทของโรค

คนเราในครั้งอดีตกาลนั้นมีอายุยืน มีโรคหรืออาพาธเพียง ๓ ประการที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ (๑) อิจฉา ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่ทำให้เกิดคำพูดอย่างนี้ว่า “ท่านจงให้อาหารแก่เรา” (๒) อนสนะ ในที่นี้หมายถึงความเฉื่อยชาทางกายของผู้กินอาหารอิ่มแล้วต้องการจะนอนเพราะเมาอาหาร (๓) ขรา ความแก่งอ้มหรือความทรมานของร่างกาย^{๒๐} โรคทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นโรคดั้งเดิมสำหรับมนุษย์แล้ว เป็นโรคที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติตามสภาพและความต้องการของร่างกาย ไม่มีความร้ายแรงแต่อย่างใด กล่าวคือ เมื่อได้อาหารอิ่มแล้ว เมื่อนอนอิ่มแล้วโรคนั้นก็หายไป และเมื่อเผ่าชราามากแล้วก็ล้มหายตายจากไปตามวิภูฏะจักร ก็เมื่อพิจารณามนุษย์ในยุคแรกนั้นตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย มีกายสุจริต วจิตสุจริต และมโนสุจริตเป็นต้นจึงมีช่วงอายุยืนนาน ต่อมามนุษย์ได้ประพฤติกุศลธรรมต่างๆ มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น อายุจึงลดลงเรื่อยๆ จากแสนปี เหลือหมื่นปี เหลือพันปี จนกระทั่งเหลือช่วงอายุเพียง ๑๐๐ ปีเท่านั้น แรกนั้นพวกพราหมณ์ในสมัยโบราณนั้นมีคุณธรรมสูงนับถือความถูกต้อง ต่อมาหลงในกามคุณ ยุยงพระราชาให้บูชายัญด้วยการฆ่าแม่โคเป็นจำนวนมาก เป็นที่ตำหนิติเตียนของบรรดานักปราชญ์และบัณฑิตพร้อมทั้งเหล่าเทวดา แต่เดิมโรคมีอยู่เพียง ๓ ชนิดเท่านั้น คือ โรคความอยาก โรคความหิว^{๒๑} และโรคขรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์จึงทำให้แพร่โรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด^{๒๒} ในบรรดาโรคทั้ง ๙๘ ชนิดนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกชนิดของโรคออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังปรากฏในโรคสูตร คือ

โรคทางกาย (กายิกโรโค) และโรคทางใจ (เจตสิกโรโค) สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกาย ตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว^{๒๓}

จากพระดำรัสนี้ทำให้ทราบว่า มนุษย์คนใดคนหนึ่งตั้งแต่เกิดจนตายอาจจะไม่มีโรคทางกายเกิดขึ้นเลยก็ได้ แต่โรคทางใจนั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยทั่วไปกับมนุษย์ทุกคน ยกเว้นแต่พระอรหันต์ประเภทของโรคทั้ง ๒ อย่างนั้นมีอธิบาย ดังนี้

๑. โรคทางกาย หมายถึง การเจ็บป่วยทางกาย อันเนื่องมาจากองค์ประกอบของร่างกายที่ทำงานผิดปกติ ทำให้เกิดความรู้สึกไม่สบายกาย หรือมีอาการผิดปกติที่แสดงออกมาให้ปรากฏทางกายบนอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย โรคที่เกิดขึ้นทางกายนี้ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้เป็นจำนวนมาก ดังพุทธ

^{๒๐} พระมหาปองปริดา ปริบุญโญ, “การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

^{๒๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

^{๒๒} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๔/๕๗๒.

^{๒๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

พจน์ว่า “กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้”^{๒๔} ในอาพาธสูตร ได้ระบุโรคทางกายไว้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลับ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง และโรคจริตสิดวง^{๒๕}

นอกจากนี้โรคทางกายยังสามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ โรคตามค่านิยม (โรคที่คนมักกล่าวถึง) และโรคตามอาการ ดังนี้

๑) โรคตามค่านิยม มี ๒ ชนิด คือ โรคอกุณฐกและโรคทรม^{๒๖}

๑.๑) โรคอกุณฐก หมายถึง โรคที่คนไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น มีเพียงชนิดเดียว คือ โรคเบาหวาน [ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะหมายถึงโรคอ้วน เพราะแสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ มีฐานะอันจะกิน]

๑.๒) โรคทรม หมายถึง โรคที่คนเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่นได้แก่โรคต่างๆ ทุกชนิด ยกเว้นโรคเบาหวาน เช่น โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคหิด อหิวาตกโรค เป็นต้น

๒) โรคตามอาการ มี ๒ ชนิด คือ โรคที่เกิดขึ้นภายนอกกายและโรคที่เกิดขึ้นภายในกาย

๒.๑) โรคที่เกิดขึ้นภายนอกกาย เช่น กลาก กลืนตัวแรงกลืนท้องค้ำกำเนิด (อวัยวะในที่ลับ) งูกัด ตะขาบกัด ตาบอด ต่อมผุดขึ้นทั่วร่างกาย เท้าแตก ผอมเหลือง อุบัติเหตุที่เกิดเป็นแผลพุพอง เป็นต้น

๒.๒) โรคที่เกิดขึ้นภายในกาย เช่น ของติดคอ ขาดอาหาร ชี้นุ้จุกช่องหู คอพอก ครรภ์ตกใช้ ดีกำเร็บ ท้องร่วง เป็นต้น

๒. โรคทางใจ หมายถึง โรคที่เกิดทางจิตใจ เป็นภาวะที่จิตใจถูกครอบงำด้วยกิเลสความเศร้าหมอง คือ โลภะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า อนุสัยหรืออาสวะที่นอนเนื่องอยู่ภายในของภวังค์จิต ประกอบด้วยยาราคะ ปฏิฆะ อวิชชา ในปฐมเภาสูตรได้กล่าวรับรองไว้ว่า แม้ความหวั่นไหว (ตัณหา) ก็เป็นโรคด้วยเช่นกัน^{๒๗} โรคทางใจที่ปรากฏให้เห็น เช่น ความเศร้าหมอง ภาวะซึมเศร้า ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยา ความหึงหวง ความวิตกกังวล ความอาลัยอาวรณ์ และความคับแค้นใจ เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุได้แบ่งโรคออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑. โรคทางกาย ได้แก่ ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับร่างกาย ๒. โรคทางจิต ได้แก่ โรคจิตที่เกี่ยวข้องเนื่องกันอยู่กับกาย ๓. โรคทางวิญญาณ ได้แก่

^{๒๔} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๖} วิมพา. (ไทย) ๒/๓/๖-๑๐.

^{๒๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๐/๙๐.

การที่วิญญานหรือจิตส่วนลึกประกอบด้วยกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งอวิชชาหรือมิจฉาทิฐิ เมื่อคนมีความเห็นผิดก็เป็นเหตุให้คิดผิด พุติผิด และการกระทำผิดหรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โรคทางวิญญานก็คือ กายยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเรา เป็นเขา ด้วยเหตุที่แพทย์ในปัจจุบันได้ใช้คำว่า “โรคจิต” กับผู้ที่มีความผิดปกติทางจิตและต้องทำการรักษากับจิตแพทย์ ความหมายจึงไม่ตรงกับพุทธพจน์ ดังนั้น ท่านพุทธทาสจึงได้บัญญัติคำว่า “โรคทางวิญญาน” ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้มีความหมายตรงกับพุทธพจน์^{๒๘}

อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงโรคของพระภิกษุที่แตกต่างไปจากโรคทางกายและโรคทางใจไว้อีกประการหนึ่ง ทรงอุปมาความประพฤตินั้นไม่เหมาะสม ๔ ประการของพระภิกษุว่าเปรียบเหมือนโรคไว้ ดังนี้

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวรบิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได

๒. เธอเมื่อมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได ย่อมตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง

๓. เธอวิ่งเต้น ขวนขวาย พยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง

๔. เธอเข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นุ่งกล่าวธรรม กลั่นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ^{๒๙}

โดยสรุปแล้วโรคในพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ สำหรับโรคทางจิตวิญญานที่ท่านพุทธทาสแยกออกมาเป็นอีกประเภทหนึ่งนั้น ก็ยังสามารถสังเคราะห์เข้ากันกับโรคทางใจได้ด้วยเช่นกัน แต่มีความละเอียดซับซ้อนลงไปอีกระดับหนึ่ง อาจเปรียบเป็นโรคที่เกิดจากความบกพร่องทางสติปัญญาในปัจจุบัน ซึ่งไม่ใช่โรคจิตและไม่ใช่โรคทางใจตามที่ระบุไว้ในพระไตรปิฎกด้วย แต่เป็นความบกพร่องในการรับรู้ การตัดสินใจ ความบกพร่องทางด้านสติปัญญา การรับรู้ การเข้าสังคม การสื่อสาร ที่เรียกว่า โรคออทิสติก^{๓๐} ซึ่งโรคนี้ไม่อาจสังเคราะห์เข้ากับโรคทางกายหรือโรคทางใจได้ แต่อาจสงเคราะห์อยู่ในโรคทางจิตวิญญานตามที่ท่านพุทธทาสจำแนกไว้

^{๒๘} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับสุขภาพ ความมีสุขภาพอนามัยทางจิตที่ดี, จากธรรมทานมูลนิธิ องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา มูลนิธิเผยแผ่ชีวิตประเสริฐ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑.

^{๒๙} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘.

^{๓๐} ออทิสติก (Autistic) มาจากคำว่า “Auto” หรือ “Self” แปลว่า ตัวเอง เป็นพฤติกรรมที่ผิดปกติในเด็กอย่างรุนแรง โดยเฉพาะการใช้ภาษา การสื่อความหมาย การสื่อภาษาและพัฒนาการทางด้านอารมณ์ สังคม รวมถึงการแสดงพฤติกรรมทางสังคมที่ผิดปกติ และความสามารถทางสติปัญญา ซึ่งมีปัญหาในการรับรู้ ความผิดปกตินี้จะเพิ่มความรุนแรงหรือลดลงตามอายุที่เพิ่มขึ้น

๒.๒ สาเหตุของการเกิดโรคตามแนวคิดพระพุทธศาสนา

จากที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่าโรคนั้นมี ๒ ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ ดังนั้นจึงจำแนกสาเหตุของการเกิดโรคเป็น ๒ ประเภท ด้วยเช่นกัน คือ

๒.๒.๑ สาเหตุของการเกิดโรคทางกาย

ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสาเหตุของโรคทางกายไว้สอดคล้องกับทฤษฎีทางการแพทย์ ในสมัยปัจจุบัน พระไตรปิฎกได้ให้นิยามความหมายของสมุฏฐาน ของการเกิดโรค หมายถึง การรู้ที่ตั้งแรกของการเกิดโรค อันเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วย ประกอบด้วย ๘ สมุฏฐาน ดังนี้

๑. ธาตุสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุของความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากความเกิดขึ้นและผิปกติของมหาภูตรูปทั้ง ๔ ประการ ที่ประกอบเป็นร่างกาย ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลมและธาตุไฟ ซึ่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน มิสามารถขาดธาตุหนึ่งธาตุใดไปได้ หากมีการแปรปรวนเสียสมดุล หย่อน กำเริบ หรือพิการ ประการใดประการหนึ่ง ก็จะทำให้ร่างกายเกิดความเจ็บป่วยขึ้นมาได้^{๓๑} ดังพุทธพจน์ในทิมมขสูตรและอุปปาทสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และ วาโยธาตุ (ธาตุลม) เป็นสาเหตุของการเกิดโรคว่า

ก็กายนี้มีรูปเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้งสี่มีมารดา บิดา เป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุก และขนมสด ต้องอบและขัดสีกันเป็นนิจ มีความแตกกระจัดกระจายเป็นธรรมดา ท่านควรพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข เป็นดังผู้อื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า เป็นของมิใช่ตน^{๓๒}

ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ นี่เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งขราและมรณะความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอาโปธาตุ ... แห่งเตโชธาตุ ... แห่งวาโยธาตุ นี่เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งขราและมรณะ^{๓๓}

๒. อุตุสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุของการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของอากาศตามฤดูกาล ได้แก่ ๑) อากาศร้อน ๒) เดือนกึ่งท้ายฤดูร้อน เดือนต้นแห่งฤดูฝน และ ๓) ฤดูสารท^{๓๔} การเปลี่ยนแปลงของอุตุนี้ทำให้ร่างกายปรับสภาพไม่ทัน เป็นสาเหตุทำให้เกิดโรค เช่น โรคไข้หวัด โรคภูมิแพ้ โรคผิพอง เป็นต้น

๓. อายุสมุฏฐาน หมายถึง ช่วงอายุที่เป็นสาเหตุของการเกิดโรค ซึ่งมนุษย์มีโรคทุกวัย โดยเฉพาะอายุที่เป็นสาเหตุของโรค คือ ความชรา^{๓๕} ความชรานี้ทำให้เกิดโรคอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๘/๒๑๘

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๓๖.

^{๓๓} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๑๑.

^{๓๔} วิมพา. (ไทย) ๒/๖๑๑/๕๒๔.

^{๓๕} วิ.จู. (ไทย) ๗/๑๐/๔.

นั้นเป็นเพราะความเสื่อมของอวัยวะต่างๆ ด้วย เช่น ความแข็งแรงของกระดูกลดลง สายตาฟ้าฟาง หูตึง อาการเจ็บปวดตามกระดูกจึงเกิดขึ้นเพราะความเสื่อมของอายุ

๔. สัตว์สมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคอันเนื่องมาจากสัตว์ ได้แก่ ๑) ฝีเข้า ๒) งูกัด ๓) ยักษ์เข้าสิงและ ๔) สัตว์ที่เจาะกินมันสมอง^{๓๖}

๕. วิธีสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคอันเนื่องมาจากวิธีการรักษาที่ผิดพลาดหรือการบำบัดรักษาผิดวิธี ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยหรือทำให้โรคกำเริบ ได้แก่ ๑) นวดพื้น มากเกินไป ๒) นิ่งตัวนานเกินไป ๓) นัตถุยาเกินขนาด ๔) เกสซ์ และ ๕) เกสซ์ที่ทำให้ครรภ์ตก เป็นต้น^{๓๗}

๖. อาหารสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคหรือทำให้โรคกำเริบอันเนื่องมาจากอาหาร คือ กินอาหารมากเกินไป หรือกินอาหารน้อยเกินไป ได้แก่ ๑) ข้าว ๒) น้ำ ๓) เปรียง (น้ำมันที่ทำจากนมส้มและไขหรือเนย) ๔) สุรา ๕) สุกรมัททวะ และ ๖) อาหารประณีต^{๓๘}

๗. จิตสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคหรือทำให้โรคกำเริบอันเนื่องมาจากจิตใจ มีดังนี้

๑) ขอบรรพชาแล้วไม่ได้บรรพชา

๒) ความกระสัน (ราคะ)

๓) คิดเรื่องอจินไตย ทำให้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า มี ๔ เรื่อง ได้แก่ วิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย, ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน, วิบากแห่งกรรม และความคิดเรื่องโลก

๔) จิตฟุ้งซ่าน

๕) จิตอาฆาต

๖) สมุทัย ประกอบด้วย กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๗) เวทนา (ความรู้สึก) เป็นอนัตตา ฉะนั้นเวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ

๘) สัญญา (ความจำได้) เป็นอนัตตา ฉะนั้นสัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ

๙) สังขาร (ความคิดปรุงแต่ง)ทั้งหลายเป็นอนัตตา ฉะนั้นสังขารจึงเป็นไปเพื่อ

อาพาธ

๑๐) วิญญาณ (การรับรู้) เป็นอนัตตา ฉะนั้นวิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ

๑๑) ลากสักการะและชื่อเสียงครอบงำ^{๓๙}

๘. กรรมสมุฏฐาน หมายถึง หลักของกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโรคนั้น จัดว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกรรมหรือการกระทำทั้งทางกาย (กายกรรม), ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) กรรมหรือการกระทำทุกอย่างย่อมส่งผลแก่ผู้กระทำ

^{๓๖} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๑๖๘/๑๘๓.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๙๕/๓๔๑.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔/๕.

^{๓๙} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๐๑/๔๓๘-๔๓๙., วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๘/๙., อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๗๙.

สมุฏฐานแห่งโรคอีกนัยหนึ่งนั้นปรากฏในอาพาธสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระอานนท์
ปรารภการอาพาธของพระศรีมานนท์ ความตอนหนึ่งได้กล่าวถึงสมุฏฐานของการเกิดโรคไว้ ๘
ประการ คือ^{๔๐}

๑. อาพาธเพราะมีดีเป็นสมุฏฐาน คำว่า ดี แปลมาจากภาษาบาลีว่า ปิตตฺ ตีเป็นธาตุน้ำซึ่งมี
อยู่ ๒ ชนิด คือ ดินนอกอุ้งน้ำดีและดีในอุ้งน้ำดี ดินนั้นมีสีเหมือนน้ำมันมะขางชั้น ดินนอกอุ้งเอบีอาบอยู่ทั่ว
ร่างกาย เมื่อนอกอุ้งกำเริบ ดวงตาจะเหลือง เวียนศีรษะ ตัวสั่นและคัน ส่วนดีในอุ้งจะอยู่ในอุ้งน้ำดี อุ้ง
น้ำดีนั้นมีลักษณะเหมือนรังบวบขมใหญ่ เมื่อดีในอุ้งกำเริบ สัตว์ทั้งหลายจะเป็นบ้ามีจิตวิปลาส ทำสิ่งที่
ไม่ควรทำ พูดคำที่ไม่ควรพูด คิดสิ่งที่ไม่ควรคิด^{๔๑}

๒. อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน คำว่าเสลดนั้นมาจากคำว่า เสมห ในภาษาบาลีเป็นธาตุน้ำ
ในร่างกายของเรามีเสมหะประมาณหนึ่งบาตร มีสีขาวเหมือนน้ำในผลมะเดื่อ ตั้งอยู่ในท้อง ปกติพื้น
ท้องของเราจะมีกลิ่นเหม็นเหมือนซากศพ ดังปรากฏในเวลาเรอ จะมีกลิ่นเหม็นเน่าออกมา เสมหะจะ
ช่วยระงับกลิ่นเหม็นให้อยู่ในท้องเปรียบเสมือนแผ่นกระดานปิดส้วม^{๔๒}

๓. อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน คำว่าลมในที่นี้หมายถึง ธาตุลมภายในร่างกาย ได้แก่ ลมพัด
ขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เป็น
ต้น เมื่อโรคลมเกิดขึ้นในร่างกายย่อมทำให้มือและเท้าอ่อนแรง ย่อมทำให้เป็นคนตาบอด ทำให้เป็นคน
ง่อยเปลี้ย^{๔๓} โรคลมนี้หากเป็นหนักก็จะทำให้ถึงแก่ความตายได้

๔. อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน ไข้สันนิบาตหรือเรียกอีกอย่างว่าไข้ตรีโทษ เป็นไข้ที่
เกิดจากดี เสมหะและลมรวมกัน

๕. อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน หมายถึง สภาพอากาศที่แปรปรวน เปลี่ยนแปลง เช่น
ร้อนเกินไป หนาวเกินไป เป็นต้นก็เป็นเหตุให้เจ็บป่วยได้

๖. อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ หมายถึง การอยู่ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง
นานเกินไป เช่น ยืนนานเกินไป หรือ นั่งนานเกินไป เป็นต้น ก็เป็นเหตุให้เจ็บป่วยได้

๗. อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง หมายถึง การใช้ความเพียรพยายามจนเกินกำลัง
ของร่างกายจะทนได้ เช่น ทำงานเกินเวลาพักผ่อน หรือแม้กระทั่งการปฏิบัติธรรมจนเกินกำลัง ดังเช่น
กรณีของพระจักษุบาลที่อาพาธตาบอดเพราะการไม่ยอมเข้าสู่อิริยาบถนอน

๘. อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม หมายถึง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากบาปกรรมที่ทำไว้ใน
ปัจจุบันชาติหรือในอดีตชาติมาส่งผล เช่น ในอดีตชาติทำปาณาติบาตไว้มาก บาปนั้นจึงส่งผลให้ป่วย
เป็นโรคต่างๆ ได้ง่ายได้ชาตินี้ เป็นต้น

^{๔๐} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙.

^{๔๑} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๖.

^{๔๒} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๗.

^{๔๓} ส.ข.อ. (ไทย) ๓/๑๙๔.

นอกจาก ๘ สมุฏฐานนี้แล้ว โรคยังอาจเกิดจากความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวด อุจจาระ ปวดปัสสาวะ การไม่รู้จักรักประมาณในการบริโภค^{๔๔} การถูกสัมผัสกับเชื้อบุงและ สัตว์เลื้อยคลาน^{๔๕} การถูกทำร้าย การประสบอุบัติเหตุ และการมีอายุมาก การกินหรือเสพสิ่งที่เป็นพิษ เช่น สุรา ก็เป็นเหตุให้เกิดโรค^{๔๖} เป็นต้น

จากสมุฏฐานของโรคทั้ง ๘ ประการที่แสดงไว้ในอาพาธสูตรนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าสมุฏฐาน ในข้อที่ ๑-๗ นั้นเป็นสมุฏฐานที่ทั่วไป แต่สมุฏฐานข้อที่ ๘ นั้นคืออาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ถือว่า เป็นอัตลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระพุทธศาสนามีความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม คือความเป็นเหตุเป็นผลของการกระทำ ดังพุทธพจน์ว่า “เรามีกรรมเป็นของตน และเป็นผู้รับผลของ กรรมนั้น มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งที่อาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็น กรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นสืบไป”^{๔๗} ผลของกรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วย่อมติดตามตัวเสมอ พระพุทธเจ้าได้เปรียบเหมือนเงาที่ติดตามตัวเรา^{๔๘} ดังลักษณะของ กรรมดังกล่าวนี้ จึงมีพุทธพจน์ที่กล่าวถึงโรคอันเกิดแต่กรรมไว้ในจุฬกัมมวิงาสสูตร ความว่า

มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้ บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขา ก็จะเป็นผู้มีโรคมากมาย การที่บุคคลเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อน ดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความมีโรคมาก^{๔๙}

พระพุทธเจ้าได้สรุปพระธรรมเทศนาในจุฬกัมมวิงาสสูตรว่า “ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความมี โรคมากย่อมนำไปสู่ความมีโรคมากปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความมีโรคน้อยย่อมนำไปสู่ความมีโรค น้อย”^{๕๐} ปฏิบัติที่กล่าวถึงนี้หมายถึงการกระทำที่สั่งสมอบรมมานั่นเอง

โรคที่เกิดแต่กรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวไว้ในหลายคัมภีร์ทั้งโดยตรงและโดย เทียบเคียง เช่น กรณีของพระสภิกสัมมชกเถระได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการกวาดบริเวณลานตรัสรู้ ของพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ต้นแคฝอยว่า “ข้าพเจ้าไม่มีโรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคลมบ้าหมู คุดทะราด หิดเปื่อย และหิด ด้านนี้เป็นผลแห่งการกวาด”^{๕๑} หรือกรณีของพระโพธิสัมมชกเถระที่ได้ กล่าวถึงอานิสงส์ของการขนใบโพธิ์ที่ถูกทิ้งไว้ที่ลานพระเจดีย์ไปถึงว่า “ที่กายของข้าพเจ้าไม่มีโรคเรื้อน

^{๔๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

^{๔๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒.

^{๔๗} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๔๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๖๐.

^{๔๙} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๕๑.

^{๕๐} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๙๗/๓๕๖.

^{๕๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗/๓๒.

ผี โรคกลาก ตกกระ พุพอง และหิดเปื้อย นี่เป็นวิบากในเพราะไปไม้ที่ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปทิ้ง”^{๕๒} แม้กระทั่งการกล่าวร้ายผู้อื่นก็เป็นสาเหตุให้เกิดโรคได้ ดังปรากฏในอักษโกสสูตรว่า ภิกษุผู้ดำบริภาษเพื่อนพรหมจารี ว่าร้ายพระอริยะ พึงหวังได้โทษ ๕ ประการ คือ

๑. ต้องอาบัติปาราชิก หรือตัดธรรมเป็นเครื่องปิดกั้น
๒. ต้องอาบัติเศราห์มองกองใดกองหนึ่ง
๓. เป็นโรคร้ายแรง
๔. หลงลืมสติมรณภาพ
๕. หลังจากมรณภาพแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๕๓}

นอกจากจะเป็นโรคร้ายแรงแล้ว ยังสามารถเป็นโรคเรื้อรังได้ด้วย ดังพระดำรัสว่า ภิกษุใดดำบริภาษเพื่อนพรหมจารี กล่าวโทษพระอริยะเป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะไม่ถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ

๑. ไม่บรรลุตถรมที่ยังไม่บรรลู่
๒. เสื่อมจากธรรมที่บรรลู่แล้ว
๓. สัทธรรมดื่อย่อมไม่ผ่องแผ้ว
๔. มีความสำคัญว่าได้บรรลุตถรม
๕. ไม่ยินดีประพาสพรหมจรรย์
๖. ต้องอาบัติเศราห์มองกองใดกองหนึ่ง
๗. เป็นโรคเรื้อรัง
๘. ถึงความวิกลจริตมีจิตฟุ้งซ่าน
๙. หลงลืมสติมรณภาพ
๑๐. หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๕๔}

กรณีของพระสุปปพุทธะก็เป็นตัวอย่างของกรรมที่ไม่ดีที่ได้กระทำบุคคลอื่นที่ส่งผลให้ท่านป่วยเป็นโรคเรื้อรจนจนเสียชีวิต พระพุทธเจ้าได้เล่าถึงบุพพกรรมว่าชาติก่อน ชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้เอง เขาออกไปยังสวนสาธารณะ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธะนามว่าตครสิขี กำลังเดินบิณฑบาตในพระนคร เขารับเห็นแล้ว จึงได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ใครนี้ เป็นโรคเรื้อนหม่น ผ่าสกปรกเที่ยวไป แล้วถ่มน้ำลายเดินแข่งไปทางด้านซ้าย เพราะผลแห่งกรรมนั้น เขาหม้อยู่ในนรกหลาย ๑๐๐ หลาย ๑,๐๐๐ หลาย ๑๐๐,๐๐๐ ปี เพราะเศษแห่งวิบากกรรมนั้นยังเหลืออยู่ เขาจึงเกิดเป็นชายโรคเรื้อน ยากจน กำพริ้ว ยากไร้^{๕๕}

^{๕๒} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๕๖/๒๒๕.

^{๕๓} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๑/๓๕๔.

^{๕๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๘/๑๙๙.

^{๕๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘.

ในอิสิทาสีเถรีคาถา พระนางอิสิทาสีเถรีได้เล่าถึงบุญกรรมของตนเอง ครั้งเมื่อเคยเกิดเป็นชายหนุ่ม แต่นอกใจภรรยาของตน ไปเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ทำให้เกิดมาเป็นวัวถูกเขาใช้ให้ลากไถและเทียมเกวียนป่วยเป็นโรคตาบอด^{๕๖} ในขุททกนิกาย ชาดก ได้กล่าวถึงกรรมหลายประการที่ทำให้เกิดโรคแตกต่างกันออกไป เช่น “บุคคลใดในโลกนี้ยอมประทุษร้ายมิตรบุคคลนั้นยอมเป็นโรคเรื้อนโรคกลาก เกลื้อน คนผู้มีปิตติประทุษร้ายมิตรเมื่อตายไปยอมเข้าถึงนรก”^{๕๗} “ราชเสวกไม่พึงสัมผัสหญิงซึ่งเป็นเหตุให้ถึงความสิ้นเดชคนที่สิ้นปัญญายอมเข้าถึงโรคไอ โรคมอญคร่อ ความกระวนกระวาย ความอ่อนกำลัง”^{๕๘} ในพุทธาปทานชื่อว่าบุพพกัมมปิโธติ ได้กล่าวถึงสาเหตุของโรคปักษันทิกาพาธว่า “ในชาติก่อน เราเป็นหมอรักษาโรคได้ถ้อยยาให้ลูกชายเศรษฐี (ถึงแก่ความตาย) ด้วยผลกรรมนั้นเราจึงป่วยเป็นโรคปักษันทิกาพาธ”^{๕๙} ในโมฆราชเถราปทาน ได้กล่าวถึงสาเหตุของการเป็นโรคเรื้อนของพระโมฆราชในอดีตชาติว่า พระโมฆราชเคยเกิดเป็นชายหนุ่มโรคเรื้อนเพราะบุญกรรมอันได้เผาพื้นศาลา^{๖๐}

โรคอันเกิดจากผลของกรรมดังกล่าวมานี้ สรณีย์ สายศร ได้จำแนกออกเป็น ๒ ประการ คือ โรคกรรมในอดีตและโรคกรรมในปัจจุบัน ดังนี้^{๖๑}

๑. อดีตกรรม คือ ผลจากการกระทำในอดีตชาติกล่าวถึงบุคคลที่เคยเบียดเบียนสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตในอดีต ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็จะเป็นคนที่มีความเจ็บป่วยมาก สืบเนื่องมาจากผลกรรมที่เคยทำไว้ในอดีต ดังได้ยกตัวอย่างในจูฬกัมมวิงสุตรวรรคแล้ว

๒. ปัจจุบันกรรม คือ การกระทำต่างๆ ในปัจจุบันชาติ เช่น พฤติกรรมการใช้ชีวิตในด้านต่างๆ ล้วนส่งผลกระทบที่มีต่อสุขภาพ เช่น การรับประทานอาหาร ถ้ารับประทานอาหารที่ไม่มีประโยชน์หรือมีสารพิษปนเปื้อนเป็นประจำ ก็อาจทำให้เกิดโรคต่างๆ เช่น โรคมะเร็งหรือถ้ารับประทานอาหารมากเกินไป ประกอบกับการไม่ออกกำลังกายก็อาจทำให้เกิดโรคอ้วนหรือถ้ารับประทานอาหารไม่เป็นเวลาและมีจิตใจที่เคร่งเครียดเป็นประจำก็อาจทำให้เกิดโรคกระเพาะได้ เป็นต้น ซึ่งความเจ็บป่วยที่เกิดจากปัจจุบันกรรมของตัวนี้เป็นความเจ็บป่วยที่ผู้ป่วยจะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของตนโดยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอันเป็นเหตุให้เจ็บป่วยทั้งหลายเสีย แล้วประกอบกรรมดี คือ พฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพ เพื่อเป็นการบำบัดรักษาโรคที่เป็นอยู่เดิมไปพร้อมๆ กับการบำรุงสุขภาพโดยรวมให้ดีขึ้น เพื่อป้องกันมิให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บใดๆ อีก

^{๕๖} พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๔๓/๖๒๗.

^{๕๗} พุ.ชา.ตึงสติ. (ไทย) ๒๗/๒๒๓/๕๗๑.

^{๕๘} พุ.ชา.มहा. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๕/๔๑๘.

^{๕๙} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๑/๕๗๗.

^{๖๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๔๔/๒๘๕.

^{๖๑} สรณีย์ สายศร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ แนวทางป้องกันและแก้ปัญหาภาวะความเจ็บป่วยในเชิงบูรณาการแนวพุทธ: ศึกษากรณีโรคมะเร็ง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖๒.

นอกจากโรคอันเกิดแต่กรรมนี้แล้วในพระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงสาเหตุของโรคอีกประการหนึ่งคือ โรคที่เกิดจากพันธุกรรม ซึ่งมีลักษณะ ชูบผอม เสร้าหมอง มีผิวพรรณไม่ผ่องใส ผอมเหลือง ตามตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น^{๖๒} พระอรรถกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า โรคพันธุกรรม หมายถึงโรคที่เกิดจากสายเลือดฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา เช่น โรคโลหิตจาง โรคจิตฟั่นเฟือน โรคเบาหวาน เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง เรียกว่า โรคประจำตระกูล^{๖๓}

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วยเป็นกระบวนการเริ่มจากการปฏิบัติตนของผู้ปกครอง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

สมัยใดพระราชเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พวกข้าราชการก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้ชาวนิคมนและชาวชนบทก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทรและพระอาทิตย์ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อพระจันทรและพระอาทิตย์หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ หมู่ดาวนักษัตรก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อฤดูและปีหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไม่สม่ำเสมอ เมื่อลมพัดไม่สม่ำเสมอ ลมก็เดินผิดทางไม่สม่ำเสมอ ย่อมพัดเวียนไป เมื่อลมเดินผิดทางไม่สม่ำเสมอพัดเวียนไป เทวดาย่อมกำเริบ เมื่อเทวดากำเริบ ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็สุกไม่เสมอกัน ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคข้าวสุกที่ไม่เสมอกัน ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น ผิวพรรณเศร้า หมอง มีกำลังน้อย มีอาพาธมาก^{๖๔}

โดยสรุปแล้ว โรคทางกายจะมีสาเหตุมาจากความไม่สมดุลของธาตุทั้ง ๔ ในร่างกาย เช่น ดีเสมหะ ลม เป็นต้น ประกอบกับสภาพภายนอกที่มากกระทบด้วย เช่น สภาพอากาศ ความหนาว ความร้อน อาหาร การพักผ่อน ทำให้สภาพร่างกายปรับตัวไม่ทัน กลายเป็นความอ่อนแอ ทำให้เกิดโรคต่างๆ ขึ้นได้ นอกจากนั้น ทางพระพุทธศาสนายังยอมรับถึงผลของการกระทำในอดีตว่าเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย ซึ่งเป็นไปตามกฎแห่งกรรมอันเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา แต่ทั้งนี้ก็พิจารณาทั้งกรรมทั้งที่เป็นบุญกรรมและเป็นปัจจุบันกรรมที่มีส่วนเกี่ยวเนื่องต่อกันและกันจนเป็นเหตุให้เกิดโรค

๒.๒.๒ สาเหตุของการเกิดโรคทางใจ

กิเลสเป็นตัวสำคัญที่ทางพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นต้นตอของการให้เกิดโรคทางใจ ที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายมีอยู่ ๓ ประการ^{๖๕} หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคทางใจที่เกิดขึ้นจากกิเลสและตัณหา คือ^{๖๖}

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๔.

^{๖๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๖๘/๒๕๕-๒๕๖.

^{๖๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๑/๗๔.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๘.

๑. โรคเกิดขึ้น เพราะความโลภ ความโลภไม่ว่าจะเกิดขึ้นในใจของผู้ใด ผู้นั้นเป็นโรคทางใจ ที่เกิดจากความโลภทำให้อยากได้ อยากมี อยากเป็นและบางครั้งก็อยากได้เกินขอบเขตจนถึง เบียดเบียนผู้อื่น เพราะความโลภทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัว เกิดความกระหายอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้ เป็นคนที่มีจิตใจเร่าร้อน มีความทะเยอทะยานอยากได้ในทางที่ผิด เมื่อความปรารถนาไม่สมหวังในสิ่ง ที่ตนมุ่ง ก็เกิดความคับใจ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ เมื่อมีความทุกข์มาก ๆ ผลที่ตามมาคือ สุขภาพจิต ทำให้นอนไม่ได้บางคนเป็นบ้าเสียสติไปเลยก็มี เกิดการอิจฉาผู้อื่นเมื่อตนเองไม่ได้ดังความ ปรารถนาของตน กล่าวโดยรวมก็คือ เกิดความทุกข์จากการยึดมั่น ถือมั่นนั้น เมื่อเกิดความทุกข์มาก ขึ้น ย่อมทำให้เสียสุขภาพจิต บางคนอาจเป็นบ้าเสียสติ บางคนอาจไปเบียดเบียนผู้อื่น หรือบางคนอาจ ตระอมใจตายหรือฆ่าตัวตายก็มี^{๒๖}

๒. โรคเกิดขึ้น เพราะความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดแล้ว คนผู้นั้นเป็นโรคทางใจ เพราะ ความโกรธทำให้จิตใจของผู้มีโกรธนั้นเป็นคนที่มีจิตใจขุ่นเคือง หงุดหงิด ขุ่นเคืองผู้อื่น ทำให้จิตใจเร่า ร้อนกระวนกระวายอยู่ไม่เป็นสุข แผลเหวร้อนรนในใจของตนเอง มีจิตใจที่มุ่งร้ายอาฆาตพยาบาทผู้อื่น อันเป็นสาเหตุนำไปสู่การเบียดเบียนล้างผลาญซึ่งกันและกัน ผลก็คือความทุกข์ที่เกิดจากใจ ทั้งเกิดแก่ ผู้โกรธเองและผู้ถูกโกรธ

๓. โรคเกิดจากความหลง (โมหะ) เพราะความหลงเกิดขึ้นกับผู้ใด ผู้นั้นเป็นโรคทางใจ เป็น บุคคลที่เชื่อง่าย และเชื่อในสิ่งที่ผิด เข้าใจในสิ่งที่ผิด มีจิตใจที่มีตบอดมองไม่เห็นทาง ไม่รู้จักผิดชอบชั่ว ดี มักจะถูกชักนำไปในทางที่ผิดได้ง่าย เช่น เห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เห็นทุกข์เป็นสุข ความหลงทำ ให้ได้รับความทุกข์เพราะการคิดผิดของตนเองที่ทำให้เกิดความร้อนใจที่นำความเสียหายมาให้แก่ ตนเองอย่างมากมายเพราะการคิดผิดทำให้ส่งผลกระทบต่ोजิตใจให้ได้รับความทุกข์ทรมาน อันเป็น ความทุกข์ทางใจ

โรคทางใจอันเป็นผลจากกิเลสต่างๆ เหล่านี้ก็คือ ความทุกข์ ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้นั้น ตราบ ใดที่บุคคลยังมีกิเลส คือความโลภ ความโกรธและความหลง รวมทั้งกิเลสอื่นๆ อยู่ ตรานั้นก็ยังต้อง ประสบกับผลคือความทุกข์ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงถึงทุกข์อริยสัจอันเป็นผลของกิเลส ตัณหาไว้ ดังนี้

ภิกขุทั้งหลาย ขอนี้แลเป็นทุกข์อริยสัจ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความ เจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความ พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อย่อ อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์^{๒๗}

^{๒๖} พระครูอินทสารวิจิตร (กิจไร), “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๒๗} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, อาโรคยถา: วาระแห่งกรรม วงจรชีวิตที่ทุกคนจักต้องรู้จัก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐.

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ชีวิตของมนุษย์ประกอบไปด้วยร่างกายและจิตใจ ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังนั้นเมื่อมีโรคทางใจเกิดขึ้น ย่อมส่งผลกระทบต่อร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะ “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า สำเร็จแล้วด้วยใจ”^{๖๙} ดังนั้น เมื่อจิตใจดีเบิกบาน มีความสุขผิพรรณก็ผ่องใส ร่างกายก็แข็งแรง กระฉับกระเฉง แต่ถ้าจิตใจไม่ดี มีแต่ความเคร่งเครียด ทนทุกข์เศร้าโศกเสียใจ ทำให้ร่างกายกินไม่ได้นอนไม่หลับ สุขภาพร่างกายก็เสื่อมโทรม ภูมิคุ้มกันก็ลดลง ส่งผลให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ ตามมา เช่น โรคกระเพาะ โรคปวดหัวไมเกรน โรคความดันโลหิตสูงหรือต่ำ เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว สาเหตุของโรคทางกายเกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๘ ประการดังอธิบายไว้ในอาพาธสูตร แต่เมื่อประมวลแล้ว โรคทุกอย่างย่อมเป็นผลอันเกิดแต่กรรม กรรมในที่นี้ไม่ได้หมายถึงบุญกรรมเสียอย่างเดียว แต่หมายรวมถึงพฤติกรรมการอยู่ การกิน การทำงาน การพักผ่อน การออกกำลังกายด้วย การกระทำเหล่านี้หากไม่เป็นไปอย่างพอดีหรือสมดุลย่อมเป็นเหตุให้เกิดทางกายได้ ส่วนสาเหตุของโรคทางใจเกิดจากตัณหา ๓ ประการ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง แต่เมื่อประมวลความโดยสรุปแล้วพบว่า “จักขุประสาทเป็นมูลแห่งโรคตา โสตประสาทเป็นมูลแห่งโรคหู ฆานประสาทเป็นมูลแห่งโรคจมูก ชิวหาประสาทเป็นมูลแห่งโรคลิ้น กายประสาทเป็นมูลแห่งโรคกาย และมโนประสาทเป็นมูลแห่งทุกข์ทางใจ”^{๗๐}

๒.๓ โรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้ระบุชื่อโรคต่างๆ ในพระไตรปิฎกไว้ในหลายคัมภีร์ ทั้งที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้า พระสาวก และฆราวาสทั่วไป โรคบางชนิดเป็นข้อห้ามทางพระวินัย แต่มีคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะอาการของโรคเพียงบางโรคเท่านั้น ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๓.๑ รายชื่อโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ได้ระบุว่าแต่เดิมโรคมีอยู่เพียง ๓ ชนิดเท่านั้น คือ โรคความอยาก โรคความหิว และโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์จึงทำให้แพร่โรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด^{๗๑} ผู้วิจัยได้สืบค้นรายชื่อโรคในพระไตรปิฎกฉบับดังกล่าว ปรากฏรายชื่อ ๕๗ โรค ดังนี้

๒.๓.๑.๑ รายชื่อโรคที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก โรคที่ปรากฏรายชื่อในคัมภีร์พระวินัยปิฎกมีจำนวน ๒๕ โรค ดังนี้

๑) โรคเบาหวาน หมายถึง โรคที่มีน้ำตาลในเลือดสูงกว่าคนปกติ แต่พระภิกษุจารย์อธิบายว่าเป็น โรคอ้วน

^{๖๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๑๗.

^{๗๐} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒/๘๕.

^{๗๑} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๑๔/๕๗๒.

๒) โรคเรื้อน เป็นโรคที่ติดต่อทางผิวหนังและทางโลหิต ส่วนมากจะเป็นแผลที่มีมือเท้า ใบหน้า โดยจะเป็นแผลเรื้อรังรักษาไม่หาย นานไปที่นิ้วมือจะงอเท้าจะเป็นแผลเปื่อย ถ้าอาการร้ายแรงนิ้วเท้าจะหลุดออกนิ้วมือจะเริ่มงอและจะเริ่มเปื่อยขาดออกไปมักเกิดกับคนที่มียาเสพติด ความรุนแรงของโรคเรื้อนสามารถกินเข้าไปถึงกระดูก ทำให้นิ้วมือนิ้วเท้าด้วน ดังปรากฏในมหากาปิชาดก อธิบายลักษณะของโรคว่า “ชาวพรวาเป็นจุกๆ และกลากเกลื่อนมีเนื้อหลุดออกจากปากแผล เช่นกับดอกทองกวาวมีร่างกายฝ้ายพอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น”^{๗๒}

๓) โรคฝี หมายถึง โรคชนิดหนึ่งเป็นต่อมบวมขึ้น กลัดหนองข้างใน เรียกชื่อต่างๆ กันหลายชนิด เช่น ฝัคณทมาลา ฝัดาช ฝัประคำร้อย

๔) โรคกลาก หมายถึง โรคผิวหนังชนิดหนึ่งเกิดจากเชื้อรา ขึ้นเป็นวงตามร่างกาย มาการคัน

๕) โรคมองคร่อ คือโรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะค้างอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการไอเรื้อรัง

๖) โรคลมบ้าหมู หมายถึง อาการหมดสติเป็นครั้งคราว และมักมีอาการชักเกร็ง น้ำลายเป็นฟอง มือเท้ากำ เป็นผลเนื่องมาจากสมองทำงานผิดปกติ

๗) โรคฝีสุกใส

๘) โรคมีน้ำหนอง

๙) โรคน้ำเหลือง

๑๐) โรคฝีตาช เป็นโรคฝีชนิดหนึ่งมักเกิดขึ้นตามลำตัว เป็นเม็ดเล็กๆ ตาชทั่วไป บางครั้งเรียก ไช้ทรพิษ คนโบราณเรียกไช้หัว

๑๑) อหิวาตกโรค หมายถึง โรคระบาดชนิดหนึ่งมีอาการลงราก คือท้องเดินและอาเจียน

๑๒) โรคอัมพาต หมายถึง โรคที่อวัยวะบางส่วน เช่น แขน ขา เป็นตน ตายกระดูกไม่ได้

๑๓) โรคผอมเหลือง (หรือโรคดีซ่าน) ที่เกิดขึ้นในฤดูสารท (ฤดูใบไม้ร่วง) เพราะในฤดูสารทนี้ภิกษุทั้งหลายเปียกชุ่มด้วยน้ำฝนบ้าง เติมน้ำโคลนบ้าง แสงแดดแผดกล้าบ้าง ทำให้น้ำดีของภิกษุทั้งหลายขังอยู่แต่ในถุงน้ำดี^{๗๓}

๑๔) โรคกลืนตัวแรง

๑๕) โรคอมนุษย์เข้าสิง^{๗๔}

๑๖) โรคตา

๑๗) โรคปวดศีรษะ

๑๘) โรคลม

๑๙) โรคเท้าแตก

๒๐) โรคท้องผูก

^{๗๒} พ.ช.ตีสติ. (ไทย) ๒๗/๑๗๙/๕๖๗.

^{๗๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓.

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

๒๑) โรคโคณยาแฝด หมายถึง โรคที่เกิดขึ้นเพราะน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนให้ ซึ่งดื่มกินเข้าไปแล้วจะตกอยู่ในอำนาจของหญิงนั้น^{๗๕}

๒๒) โรคผิวน้ำ

๒๓) โรคเนื้องอกในลำไส้ (หรือโรคลำไส้บิด)

๒๔) โรคท้องร่วง

๒๕) โรคหิด หมายถึง โรคติดต่อชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นเม็ดสีขาว ใสเป็นเงาในเนื้อขึ้นตามผิวน้ำมีอาการปวดและคัน เรียกว่าหิดดำน้ำ เมื่อเม็ดแตกมีน้ำหนองไหลเยิ้ม เรียกว่า หิดเปีย

๒๖) โรคริดสีดวง หมายถึง โรคที่เกิดจากเส้นเลือดขอดเพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ทำให้เลือดไหลเวียนไม่สะดวก และมีเลือดคั่งอยู่ในบริเวณนั้น จึงเกิดการโป่งพองของเส้นเลือด โรคริดสีดวงมักเกิดในช่องตา จมูก และทวารหนัก

โรคในลำดับที่ ๑-๕ นั้นเป็นโรคที่ห้ามบวชเป็นพระภิกษุตามพระวินัย ตามคำทูลขอของหมอชีวกโกมารภัจ สืบเนื่องจากสมัยหนึ่งในแคว้นมคธเกิดโรคทั้ง ๕ นี้ ระบาดอย่างหนัก ผู้คนจึงเดินทางไปขอให้หมอชีวกโกมารภัจรักษา แต่เนื่องด้วยท่านเป็นหมอหลวงที่รักษาพระภิกษุสงฆ์ จึงไม่กว้างที่จะรักษาชาวบ้านทั่วไป ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ที่ป่วยด้วยโรค ๕ อย่างนี้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุกันเป็นจำนวนมากเพื่อต้องการรักษาโรคจากหมอชีวกโกมารภัจ เป็นเหตุให้มีแต่พระภิกษุที่เป็นโรคระบาดมากมาย พอรักษาหายแล้วก็สึก ไม่ได้บวชเพื่อบำเพ็ญเพียรอย่างแท้จริง หมอชีวกโกมารภัจจึงกราบทูลขอพระพุทธเจ้าไม่ให้บวชแก่คนที่เป็โรคทั้ง ๕ นี้ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงมีพระบัญญัติว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้ถูกโรค ๕ ชนิดเปื่อยเปื่อยไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๗๖}

๒.๓.๑.๒ รายชื่อโรคที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก โรคที่ปรากฏรายชื่อในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกมีจำนวน ๓๐ โรค ดังนี้^{๗๗}

๑) โรคออสกะ หมายถึง โรคที่เกิดจากการกินอาหารมากเกินไป ซึ่งเกิดกับนักบวชเปลือยชื่อโกรกขัตติยะผู้ประพาศิวัตรอย่างสุนัข เดินด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก ก่อนตายเขากินอาหารมากเกินไปจนอาหารไม่ย่อยจึงสิ้นชีวิต

๒) โรคลงแดง หมายถึง โรคที่ถ่ายอุจจาระท้องเดินเป็นเลือด

๓) โรคพันธุกรรม หมายถึงโรคที่เกิดจากสายเลือดฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา เช่น โรคโลหิตจาง โรคจิตฟั่นเฟือน โรคเบาหวาน เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง เรียกว่า โรคประจำตระกูล

๔) โรคคัน

๕) โรคหู

๖) โรคจมูก

๗) โรคลิ้น

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘-๘๙/๑๔๒-๑๔๔.

^{๗๗} ชื่อโรคใดที่ซ้ำกับที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกจะไม่นำมาเขียนซ้ำอีก

๘) โรคที่ใบหู

๙) โรคปาก

๑๐) โรคฟัน

๑๑) โรคไธ

๑๒) โรคหืด หมายถึง โรคหลอดลมอักเสบเรื้อรังชนิดหนึ่ง เกิดจากหลอดลมตอบสนองต่อสิ่งเร้าอย่างเฉียบพลันและรุนแรงกว่าที่เกิดขึ้นในคนทั่วไป ทำให้หลอดลมตีบแคบลง จนเกิดอาการหายใจไม่สะดวก

๑๓) โรคไข้หวัด หมายถึง โรคที่เยื่อของอวัยวะที่เป็นเครื่องหายใจอักเสบ มักทำให้เสียงแหงและน้ำมูกไหล

๑๔) โรคไข้พิษ หมายถึง ไข้ที่มีพิษกล้ำทำให้เชื่องซึมไป ไม่มีเวลาสร้าง ทำให้รู้สึกเหมือนเรื้อนหมუნ ไม่รู้วากลางวันหรือกลางคืน

๑๕) โรคไข้เชื่อมซึม

๑๖) โรคท้อง

๑๗) โรคลมสลบ

๑๘) โรคจุกเสียด

๑๙) โรคลงราก หมายถึง โรคท้องเดินและอาเจียน

๒๐) โรคคุดทะราด เป็นโรคเรื้อรังเป็นแล้วเป็นกลับซ้ำได้อีก เกิดจากเชื้อ Treponema (Treponematoses) ที่ไม่ใช่โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ แพร่กระจายได้ง่ายด้วยการสัมผัส โดยระยะแรกและระยะที่สอง มีรอยโรคบนผิวหนัง มักพบที่หน้าและขา ส่วนระยะที่สาม (tertiary) หรือ ระยะสุดท้าย ในระยะนี้จะไม่แพร่กระจายเชื้อ มีรอยโรค ที่มีการถูกทำลายบนผิวหนัง

๒๑) โรคหูด เป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่งขึ้นตามร่างกายมีลักษณะเป็นตุ่มแข็งเป็นไต

๒๒) โรคละอองบวม

๒๓) โรคอาเจียนเป็นเลือด

๒๔) โรคดีกำเริบ หมายถึง ดีที่อยู่ในร่างกายของมนุษย์แต่ละคน เมื่อดีกำเริบดวงตาจะเหลือง เวียนศีรษะ ตัวสั่นและคัน

๒๕) โรคเริม หมายถึง โรคติดเชื้อไวรัสชนิดหนึ่ง ขึ้นเป็นเม็ดเล็กๆ พองใสติดกันเป็นกลุ่มๆ มีอาการคัน ปวดแสบปวดร้อน

๒๖) โรคพุพอง หมายถึง โรคผิวหนังชนิดหนึ่งเป็นเม็ดผุดขึ้นพองใสตามลำตัว แล้วแตกออกมีน้ำเหลืองหรือน้ำเลือด น้ำหนอง

๒๗) โรคละลอก หรือ โรคระลอก เป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่งเป็นเม็ดมีหนอง

๒๘) โรคปักขันทิกาพาธ

๒๙) โรคตกกระ

๓๐) โรคสิ่ว หมายถึง โรคที่ลักษณะเป็นตุ่มเม็ดเล็กๆ ที่มีหนองเป็นไตสีขาวๆ อยู่ข้างใน ขันบริเวณใบหน้า และส่วนต่างๆ ของลำตัว

๒.๓.๑.๓ รายชื่อโรคที่ปรากฏในพระอิทธิธรรมปิฎก โรคที่ปรากฏรายชื่อในคัมภีร์พระอิทธิธรรมปิฎกที่ไม่ซ้ำกับพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกมีเพียงโรคเดียว คือ โรคต่อม^{๗๘}

จากรายชื่อโรคทั้งหมดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้ พระครูอินทสารวิจักษ์ (กิจไธ) ได้จัดกลุ่มออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้^{๗๙}

๑) โรคที่เกิดกับอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย โดยไม่ได้ระบุชื่อ เช่น โรคกาย โรคศีรษะโรคที่ใบหู โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคปากโรคฟัน และโรคในท้อง

๒) โรคที่มีเพียงชื่อเท่านั้น แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการรักษาไว้ เช่น โรคไอ โรคหืด โรคมองคร่อ โรคหวัด โรคไข้ซึม โรคลมสลบ โรคจุกเสียด โรคกลาก โรคคุดทะราด ผื่นคัน หูด โรคละอองบวม โรคเรื้อรัง โรคพุพอง โรคลมบ้าหมู โรคอาเจียนโลหิต โรคตีเตี้ออด โรคเบาหวาน โรคแพ้เกสรดอกไม้

๓) โรคที่ระบุชื่อและรายละเอียดเกี่ยวกับการรักษาด้วย เช่น โรคเรื้อน โรคฝี โรคหิดเปื่อย โรคท้องอืด โรคพรรตึกหรือท้องผูก โรคท้องร่วง โรคริดสีดวงทวาร โรคเนื้องอกที่ลำไส้ โรคลม โรคลมเกิดในท้อง โรคลมเสียดยอกตามข้อ โรคลมตามอวัยวะ โรคทางตา โรคร้อนใน โรคติชาน โรคปวดศีรษะ โรคอาพาธเพราะอมมนุษย์เข้าสิ่ง โรคที่เกิดจากยาแฝดและยาพิษ โรคเรื้อรัง บาดแผลที่เกิดจากอุบัติเหตุหรือถูกทำร้าย ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหายและปวดอุจจาระปัสสาวะ และโรคที่เกิดจากการถูกแมลงสัตว์กัดต่อย

มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ได้จัดกลุ่มโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกออกเป็น ๖ กลุ่ม ดังนี้^{๘๐}

๑. กลุ่มโรคผิวหนัง หมายถึง โรคที่เกิดขึ้นบนผิวหนังบริเวณต่างๆ ของร่างกาย เช่น โรคเรื้อน โรคฝี โรคฝีดาษ โรคสิ่ว โรคกลาก โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคละลอก โรคหูด โรคคุดทะราด และโรคคุดทะราดบวม เป็นต้น

๒. กลุ่มโรคลม หมายถึง โรคที่เกิดขึ้นจากธาตุลมภายในร่างกายกำเริบ ทำให้มีอาการหลายอย่าง เช่น วิงเวียน หน้ามืด คลื่นเหียน ถ้าอาการรุนแรงอาจถึงแก่สิ้นสติหรือตายได้ เช่น โรคลมบ้าหมู โรคเรอ เป็นต้น

๓. กลุ่มโรคในท้อง หมายถึง โรคที่เกิดขึ้นภายในท้อง เช่น โรคเนื้องอกที่ลำไส้ โรคบิด โรคท้องร่วง โรคลงราก อหิวาตกโรค โรคอาเจียนเป็นโลหิต และโรคออสกะ เป็นต้น

๔. กลุ่มโรคเกี่ยวกับอวัยวะ หมายถึง โรคที่เกิดกับอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น โรคทางตา โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางศีรษะ เช่น ปวดศีรษะ โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคอัมพาต และโรคริดสีดวง เป็นต้น

^{๗๘} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๖/๔๔.

^{๗๙} พระครูอินทสารวิจักษ์ (กิจไธ), “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุชาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๘๐} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, **สรรพศาสตร์ในพระไตรปิฎก**, (มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๖-๓๒๘.

๕. กลุ่มโรคทางเดินหายใจ หมายถึง โรคที่เกิดกับระบบทางเดินหายใจ เช่น โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคมือเท้าปาก เป็นต้น

๖. กลุ่มโรคเบ็ดเตล็ด หมายถึง โรคอื่นๆ ที่ไม่สามารถจัดอยู่ในกลุ่มทั้ง ๕ ข้างต้นนั้นได้ เช่น โรคไข้พิษ โรคเบาหวาน โรคดีกำเริบ โรคร้อนใน และโรคในฤดูสารท เป็นต้น

อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับโรคต่างๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประการ ดังนี้^{๘๑}

๑) โรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในยุคพุทธกาลเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับโรคที่มีอยู่ในปัจจุบัน พบว่าโรคนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย บางโรคที่ได้ปรากฏอยู่ในยุคพุทธกาล ปัจจุบันได้หมดไปหรือสาบสูญไปแล้ว เช่น โรคฝีดาษ และมีอีกหลายๆ โรคที่ได้ปรากฏในยุคพุทธกาล ซึ่งยังคงหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน เช่น โรคปวดศีรษะ โรคปวด โรคลำไส้ โรคผิวหนัง เป็นต้น และบางโรคที่ไม่เคยปรากฏในยุคพุทธกาลมาก่อน แต่ได้ปรากฏขึ้นในยุคปัจจุบันซึ่งพบว่าโรคชนิดต่างๆ ได้มีการเกิดเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ เป็นลำดับ และโรคบางชนิดที่พบเกิดขึ้นมาใหม่นี้แพทย์ยังไม่สามารถคิดค้นวิธีการรักษาให้หายได้ เช่น โรคเอดส์ เป็นต้น

๒) จากการเปลี่ยนแปลงของโรคดังกล่าวในข้อ ๑ แม้จะพบว่าได้มีโรคบางอย่างที่สาบสูญไปแล้วก็ตาม แต่ก็ได้มีโรคชนิดใหม่ปรากฏขึ้นมาแทนที่ ทั้งที่การแพทย์ได้มีการวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาเป็นลำดับ จนถึงยุคปัจจุบันซึ่งถือกันว่าเป็นยุคที่มีวิวัฒนาการทางการแพทย์ที่ทันสมัยที่สุดก็ว่าได้ แต่พบว่าโรคนั้นมีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนไม่อาจนับจำนวนโรคได้ว่าโรคที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นมีจำนวนเท่าไร และทางการแพทย์ในยุคใดสมัยใดที่เอาชนะหรือกำจัดโรคทุกชนิดให้หมดไปจากชีวิตมนุษย์และสัตว์อื่นไปได้ นอกจากเพียงหาวิธีการบำบัดรักษาให้หายหรือบรรเทาลงได้เฉพาะกรณีเท่านั้น

๓) ความรู้เรื่องโรคชนิดต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แม้จะไม่ได้บอกลักษณะอาการของโรคไว้ทั้งหมดอย่างละเอียดชัดเจนก็ตาม แต่ก็เห็นว่าจะสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญยิ่งให้การแพทย์ปัจจุบันได้นำไปทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการของโรคต่างๆ ระหว่างโรคในอดีตเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีกับโรคในปัจจุบัน

โดยสรุปแล้ว พบว่ารายชื่อโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นโรคที่เกิดขึ้นทั้งในสมัยพุทธกาล บางโรคก็ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เพราะว่าความป่วยไข้ด้วยโรคนั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดาและจะสังเกตว่าโรคต่างๆ เหล่านั้นเป็นโรคที่เกิดเนื่องจากธาตุทั้ง ๔ เสียเป็นส่วนมาก トラบาโตเมื่อมนุษย์ยังอาศัยธาตุทั้ง ๔ เป็นที่สร้างชั้น สร้างเป็นตัว เป็นตนอยู่ โรคภัยไข้เจ็บก็ยังปรากฏอยู่เรื่อยไป บางโรคในพระไตรปิฎกนั้นระบุไว้แบบกว้างๆ เช่น โรคหุ โรคตา โดยไม่ระบุว่าหุเป็นอะไร หรือตาเป็นอะไรที่ชัดเจนลงไป เนื่องจากโรคที่เกิดกับหุหรือกับตานี้ย่อมมีเป็นอเนกประการ อวัยวะทุกส่วนในร่างกายย่อมเกิดโรคได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ร่างกายนี้เป็นรังของโรค

^{๘๑} อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๐-๓๑.

๒.๓.๒ โรคที่ปรากฏแก่บุคคลต่างๆ ในพระไตรปิฎก

ดังที่ได้รวบรวมรายชื่อโรคต่างๆ ในพระไตรปิฎกไว้ในหัวข้อก่อน แต่บางโรคนั้นเป็นเพียงมีชื่อปรากฏอยู่เท่านั้น ไม่พบหลักฐานในคัมภีร์ว่ามีการป่วยด้วยโรคเหล่านั้น จึงนำเสนอไว้แต่ชื่อโรคให้พอทราบ แต่โรคบางอย่างนั้นปรากฏลักษณะอาการและมีคำอธิบายไว้อย่างชัดเจน ซึ่งจะได้นำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ โรคที่เกิดแก่พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าแม้จะทรงบรรลุนิพพานขั้นสูงสุด เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นมหาบุรุษ แต่ก็ไม่สามารถล่วงพ้นความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ พระองค์ก็มีสังขารที่เสื่อมไปตามที่พระองค์ตรัสว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา”^{๘๒} พระองค์ได้ทรงกล่าวถึงสังขารของพระองค์ในมหาปริณิพพานสูตรว่า

บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลมานานผ่านวัยมามาก เรามีวัย ๘๐ ปี ร่างกายของตถาคตประหนึ่งแซมด้วยไม้ไผ่ ยังเป็นไปได้ ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ฉะนั้น ร่างกายของตถาคตสลายขึ้นก็เพราะในเวลาที่เราตถาคตเข้าเฝ้าโศภิตอันไม่มีนิมิต เพราะไม่ใส่ใจ นิมิตทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้เท่านั้น^{๘๓}

ความเจ็บป่วยของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเรื่องปกติ ดังพระพุทธพจน์ตอนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงอาการอาพาธของพระองค์ว่า “อานนท์ ตถาคตมีกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ ตถาคตประสงค์จะฉินยาถ่าย”^{๘๔} นอกจากอาการท้องอืดนี้ ในพระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงอาการอาพาธของพระพุทธเจ้าอีกดังนี้

๑) ทรงอาพาธด้วยพระโลหิตห่อที่เกิดจากพระเทวทัตมุ่งจะปลงพระชนมายุของพระพุทธเจ้าด้วยหวังว่า หากพระพุทธเจ้าปริณิพพานแล้วตนจะได้เป็นใหญ่ ปกครองสงฆ์แทนพระพุทธเจ้า จึงวางอุบายขึ้นไปบนภูเขาคิมชุกฏ แล้วจึงได้กลิ้งหินก้อนใหญ่ลงมาจากภูเขาคิมชุกฏ แต่หินนั้นวิ่งชนหินก้อนอื่นเสียก่อนจึงแตกกลายเป็นเศษหิน และมีสะเก็ดหินก้อนหนึ่งกระเด็นถูกพระบาทจนพระโลหิตห่อ ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ พระพุทธเจ้าได้ตรัสฟังบุพกรรมที่ทำให้พระองค์เจ็บป่วยด้วยพระโลหิตห่อว่า ในชาติก่อน พระองค์ได้ฆ่าน้องชายต่างมารดาเพราะเหตุแห่งทรัพย์ จับโยนลงชอกภูเขา แล้วโยนหินทับไว้ ด้วยผลกรรมนั้น พระเทวทัตจึงผลักก้อนหินกลิ้งลงมา สะเก็ดหินกระทบนิ้วหัวแม่เท้าของพระองค์^{๘๕}

^{๘๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

^{๘๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๘๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔.

^{๘๕} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๘-๗๙/๕๗๕.

๒) ทรงอาพาธด้วยปักษันธิกาพาธที่เกิดจากการเสวยสุกรมัททวะ^{๘๖} ที่นายจุนทะเป็นผู้อังคาสถวายพระองค์ในปัจฉิมภัณฑบาตอาหารมื้อสุดท้าย เมื่อครั้งที่ทรงเสวยไปเมืองกุสินาราเพื่อปรินิพพาน หลังจากเสวยเสร็จจึงมีอาการอาพาธลงพระโลหิต (ถ่ายเป็นเลือด) มีพระอาการอ่อนเพลียอย่างหนัก แต่ก็ยังทรงใช้ขันติธรรมเสด็จจากเมืองปาวาไปจนถึงเมืองกุสินาราได้^{๘๗} ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ พระพุทธเจ้าได้ตรัสพึงบุญกรรมที่ทำให้พระองค์เจ็บป่วยด้วยโรคโรคปักษันธิกาพาธว่า ในชาติก่อน พระองค์เป็นหมอรักษาโรคได้ถ่ายทอดให้ลูกชายเศรษฐี (ถึงแก่ความตาย) ด้วยผลกรรมนั้น พระองค์จึงป่วยเป็นโรคปักษันธิกาพาธ^{๘๘}

๓) ทรงอาพาธด้วยโรคปวดพระเศียร (สึสะทุกขะ) ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ พระพุทธเจ้าได้ตรัสพึงบุญกรรมที่ทำให้พระองค์เจ็บป่วยด้วยโรคปวดศีรษะว่า ในชาติก่อน พระองค์เป็นชาวประมงอาศัยอยู่ในแควภูฏคาม วันหนึ่งได้ไปที่ทำนน้ำพร้อมกับบุตรชายประมงทั้งหลาย ได้เห็นชาวประมงฆ่าปลาแล้วเกิดความโสมนัส แม้บุตรชายประมงที่ไปด้วยกันก็มีความโสมนัส รื่นเริงยินดีในการฆ่าปลานั้น ด้วยผลกรรมนั้น จึงทำให้พระองค์ปวดศีรษะ และบุตรชายประมงเหล่านั้นก็รับผลกรรมในคราวที่เจ้าศากยะทั้งหลายถูกฆ่าคราวที่พระเจ้าวิสุทธิกษัตริย์^{๘๙}

๔) ทรงอาพาธด้วยโรคปวดหลัง ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ พระพุทธเจ้าได้ตรัสพึงบุญกรรมที่ทำให้พระองค์เจ็บป่วยด้วยโรคปวดหลังว่า ในชาติก่อน เมื่อนักมวยกำลังชกกัน พระองค์ได้กักบุตรชายนักมวยปล้ำไว้ ด้วยผลกรรมนั้นพระองค์จึงเกิดความทุกข์ที่สันหลัง (ปวดหลัง)^{๙๐}

เป็นที่น่าตั้งข้อสังเกตว่า อาการอาพาธของพระพุทธเจ้านั้นแม้จะเป็นการอาพาธที่มีสาเหตุมาจากอาหารบ้าง ลมกำเริบบ้าง แต่พระองค์ก็ยังได้แสดงให้เห็นบุญกรรมของโรคที่เกิดขึ้นแต่ละอย่างว่ามีผลสืบมาแต่กรรมในอดีตทั้งนั้น แสดงให้เห็นว่า อาการของโรคที่แสดงในปัจจุบันนั้นล้วนแต่สืบเนื่องมาจากบุญกรรมด้วย และโรคอันเกิดจากกรรมนี้เอง แม้แต่พระพุทธเจ้าผู้เป็นมหาบุรุษเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็ไม่อาจพ้นได้ แต่กระนั้นก็ได้ยกความเจ็บป่วยนี้ให้แก่บุญกรรมเสียทั้งหมด เพราะยังเป็นส่วนเกี่ยวข้องกับสาเหตุในปัจจุบันด้วย เช่น โรคปักษันธิกาพาธของพระองค์ก็เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการนั้นร่วมกัน คือ เกิดจากกรรมปัจจุบันได้แก่การเสวยสุกรมัททวะของนายจุนทะและเกิดจากกรรมเก่าคือการให้ยารักษาโรคแก่ลูกเศรษฐีจนถึงแก่ความตาย เป็นต้น ข้อนี้ พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวไว้ว่า ผลกรรมเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่สาเหตุเดียวที่ทำให้ผู้คน

^{๘๖} สุกรมัททวะ มีวินัยฉัยเป็น ๗ ประการ ศึกษารายละเอียดใน สุกรมัททวะ สิ่งทีนายจุนทะถวายแด่พระพุทธผู้มีพระภาคเป็นมื้อสุดท้าย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://dhammaweekly.wordpress.com/2011/03/12> [๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๘๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๗-๑๔๗.

^{๘๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๑/๕๗๗.

^{๘๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๖-๘๗/๕๗๗.

^{๙๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๐/๕๗๗.

เจ็บป่วยหรือประสบทุกข์ อีกทั้งมิได้หมายความว่า เป็นผลกรรมในอดีตชาติเท่านั้น อาจเป็นผลกรรมในปัจจุบันชาติก็ได้^{๙๑}

๒.๓.๒.๒ โรคที่เกิดแก่พระสงฆ์

ในเภสัชชั้นธกะ ได้ยกตัวอย่างพระสงฆ์ที่อาพาธด้วยโรคต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก เช่น พระเพลลัญฐีสี่สะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพระอานนท์เป็นโรคฝีดาษ^{๙๒} ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้ เพราะถูกอมมนุษย์เข้าสิง^{๙๓} ท่านพระปิลินทวัจฉะปวดร้อนที่ศีรษะ^{๙๔} ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธโดนยาแฝด^{๙๕} ภิกษุรูปหนึ่งป่วยเป็นโรคหิด^{๙๖} พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตวิธีการรักษาด้วยรูปแบบต่างๆ ตามอาการ และลักษณะของโรคที่เป็นอยู่ ซึ่งจะได้กล่าวถึงวิธีการรักษาในบทที่ ๓ ในหัวข้อนี้จะไดยกตัวอย่างโรคที่เกิดแก่พระสงฆ์และเหตุการณ์ที่สำคัญ ดังนี้

๑) โรคที่เกิดแก่พระสารีบุตร ครึ่งหนึ่งพระสารีบุตรได้อาพาธด้วยโรคเป็นลมเสียดแทงท้อง พระโมคคัลลานะเข้าไปถามพระสารีบุตรว่าทนายอะไรจึงหายจากโรคลมเสียด พระสารีบุตรตอบว่า ฉันทกระเทียม แต่ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าห้ามภิกษุฉันทกระเทียม ท่านจึงนำไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงอนุญาตภิกษุฉันทกระเทียมเพื่อรักษาโรคได้^{๙๗} อีกครึ่งหนึ่งพระสารีบุตรได้อาพาธด้วยโรคเป็นไข้ตัวร้อน พระมหาโมคคัลลานะจึงหายตัวไปในพระวิหารเชตวันไปที่ริมฝั่งสระโบกขรณีมันทากินี ริมสระน้ำนั้นมีช้างเชือกหนึ่งมาพบเข้าพอดีจึงเข้าอาสาพระเถระว่าจะไปเอาเงาน้ำ และรากบัวมาถวาย เมื่อพระเถระรับคำ ช้างเชือกนั้นจึงเดินลงไปในสระเพื่อเก็บเงาน้ำและรากบัว เมื่อได้แล้วจึงนำมาถวายพระเถระ พระมหาโมคคัลลานะเมื่อได้เงาน้ำและรากบัวแล้วจึงหายตัวกลับไปยังวัดพระเชตวัน นำมาปรุงเป็นยาถวายพระสารีบุตร เมื่อท่านพระสารีบุตรฉันเงาน้ำและรากบัวแล้ว โรคไข้ตัวร้อนก็หายทันที^{๙๘}

๒) ภิกษุอาพาธด้วยโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลตรองคูของตนเองอยู่ด้วยความทุกข์มรทาน ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จพระพุทธานุโลมไปตามเสนาสนะต่างๆ ได้เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุรูปนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปนั้นนอนจมกองมูลตรองคูของตนเองอยู่ ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปใกล้ภิกษุรูปนั้น แล้วตรัสถามว่า เธออาพาธเป็นโรคอะไร ภิกษุกราบทูลว่า ท้องร่วงแต่ไม่มีผู้พยาบาลดูแล พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้พระอานนท์ไปตักน้ำมาและทรงชำระสรงน้ำแก่พระภิกษุรูปนั้น โดยมีพระอานนท์เป็นผู้ช่วย เสร็จแล้วจึงช่วยกันพวยภิกษุรูปนั้นนอนบนเตียง ความที่พระภิกษุอาพาธแล้วไม่มีคนดูแลนี้ทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่า

^{๙๑} พระไพศาล วิสาโล, *กรรมที่พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน*, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.visalo.org/article/jitvivat255708.html> [๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

^{๙๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

^{๙๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๖/๕๒.

^{๙๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

^{๙๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๔/๗.

^{๙๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๘๙/๗๔.

^{๙๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/๙๑.

ถ้ามีอุปชฌายะ อุปชฌายะพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีสัทธินิหาริกสัทธินิหาริกพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีอันเตวาสิก อันเตวาสิกพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปชฌายะ ภิกษุผู้ร่วมอุปชฌายะพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ภิกษุผู้ร่วมอาจารย์พึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้าไม่มีอุปชฌายะ อาจารย์ สัทธินิหาริก อันเตวาสิก ภิกษุผู้ร่วมอุปชฌายะ หรือภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์ต้องพยาบาล ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ^{๙๙}

นอกจากพระบัญญัติแล้ว ยังมีพุทธดำรัสที่สนับสนุนให้มีการดูแลภิกษุอาพาธ โดยพระองค์ได้มีพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด”^{๑๐๐}

โรคที่เกิดขึ้นกับพระภิกษุนั้นปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก แต่ที่นำมาแสดงในหัวข้อนี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น ผู้วิจัยจะได้ยกกรณีเจ็บป่วยของพระภิกษุไปกล่าวโดยละเอียดในบทที่ ๓ อีกครั้ง ในประเด็นที่เกี่ยวกับการรักษาโรคเพื่อไม่ให้เป็นการซ้ำซ้อนกัน เพราะอาการอาพาธของภิกษุโดยส่วนมากจะปรากฏในพระวินัยปิฎก เกสัชขันธกะ ซึ่งได้รวบรวมแนวทางและวิธีการรักษาอาการอาพาธไว้ด้วย

๒.๓.๒.๒ โรคที่เกิดแก่บุคคลทั่วไป

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า ในพระไตรปิฎกนั้นระบุโรคไว้ถึง ๙๘ โรค และความเป็นโรคนั้นเป็นเรื่องธรรมดาที่จะต้องเกิดแก่มนุษย์ ไม่เว้นแม้แต่เจ้าพระยามหากษัตริย์หรือบุคคลธรรมดาทั่วไป ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอาการป่วยด้วยโรคต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก พอจะยกมาแสดงไว้เป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑) โรคปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐีเมืองสาเกต มีอาการปวดศีรษะต่อเนื่องมาเป็นเวลา ๗ ปี บรรดาหมดในเมืองสาเกตต่างก็มารักษาแต่อาการปวดศีรษะก็ไม่หายขาด ท่านหมอชีวกโกมารภัจได้เดินทางมาที่เมืองสาเกตจึงเข้าไปทำการรักษา ที่แรกนั้นภรรยาเศรษฐีปฏิเสธการรักษา เพราะเห็นเป็นหมอหนุ่มคงจะหลอกลวงเอาเงินค่ารักษาอีก แต่ท่านหมอชีวกโกมารภัจบอกว่า หากรักษาไม่หายก็ไม่ต้องจ่ายเงิน ภรรยาเศรษฐีจึงยอมให้หมอชีวกโกมารภัจทำการรักษา หมอชีวกโกมารภัจรักษาโดยวิธีนัตถุยาเพียงครั้งเดียว อาการปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐีก็หายขาดทันที การรักษาครั้งนี้หมอชีวกโกมารภัจได้รับค่ารักษาจำนวนมากถึง ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมฆ่าทาสบริวารชายหญิงและรถม้า ท่านจึงนำเงินเหล่านั้นไปสร้างบ้านอยู่ในวังของเจ้าชายอภัย พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารในเมืองในกรุงราชคฤห์^{๑๐๑}

^{๙๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน

^{๑๐๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๐/๑๘๒-๑๘๕.

๒) โรคครีตีสีดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้ประชวรด้วยโรคครีตีสีดวงทวาร บรรดาเหล่าสนมพากันหัวเราะเยาะพระองค์ว่า ท้าวเธอมีระดู ตกพระโลหิต อาจจะทรงมีพระประสูติกาลในอนาคตอันใกล้นี้ ทำให้พระเจ้าพิมพิสารทรงอับอายเกือเกิน ด้วยคำหัวเราะเยาะเหล่านั้น จงทรงปรึกษาเจ้าชายอภัยผู้เป็นพระราชโอรส เจ้าชายอภัยจึงทรงแนะนำ หมอชีวกโกมารภัจจ์ให้เข้ามารักษา หมอชีวกรักษาด้วยพระเจ้าพิมพิสารให้หายขาดจากโรคครีตีสีดวงทวารด้วยการทายาเพียงครั้งเดียว พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงแต่งตั้งหมอชีวกโกมารภัจจ์ให้ดำรงตำแหน่ง แพทย์หลวงของแคว้นมคธ มีหน้าที่ดูแลพระมหากษัตริย์และฝ่าย พร้อมทั้งดูแลพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ^{๑๐๒}

๓) โรคปวดศีรษะของเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ สมัยนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะเป็นเวลา ๗ ปี นายแพทย์ศิลาปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก นายแพทย์หลายคนบอกเลิกรักษา นายแพทย์บางพวกกล่าวว่า “เศรษฐีคนนี้จะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๕” นายแพทย์บางพวกกล่าวว่า “เศรษฐีคนนี้จะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๗” ต่อมา คณะภุมมพิชากรกรุงราชคฤห์มีความคิดกันว่า เศรษฐีคนนี้จะสร้างคุณประโยชน์มากมายแก่พระราชและชาวนิคม แต่กลับถูกพวกแพทย์บอกเลิกรักษา จึงนำความไปกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์จึงรับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจจ์มาทำการรักษา หมอชีวกโกมารภัจจ์ได้ทำการรักษาโดยการมัดไว้กับเตียงแล้วถลกหนังศีรษะเปิดรอยประสานกระโหลก นำสัตว์มีชีวิตรอกมา ๒ ตัว หลังจากนั้นอีก ๓ สัปดาห์ เศรษฐีก็หายจากอาการปวดศีรษะ จึงได้มอบเงินค่ารักษาแก่หมอชีวกโกมารภัจจ์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ และบริจาคเงินเข้าท้องพระคลังอีก ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ^{๑๐๓}

๔) โรคผอมเหลืองของพระเจ้าปชโชต สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตในกรุงอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง นายแพทย์ศิลาปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่อาจทำให้โรคหายได้ จนหมดเงินไปเป็นจำนวนมาก จึงได้ส่งทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสารเพื่อขอให้หมอชีวกไปทำการรักษา พระเจ้าพิมพิสารจึงอนุญาตให้หมอชีวกเดินทางไปกรุงอุชเชนีตามคำกราบทูลขอ เมื่อหมอชีวกโกมารภัจจ์ไปถึงกรุงอุชเชนี เข้าไปเฝ้าพระเจ้าปชโชต ตรวจพระอาการแล้ว ได้กราบทูลขอเนยใสเพื่อต้มเป็นยารักษา แต่พระเจ้าปชโชตไม่โปรดเนยใสจึงห้ามหมอชีวกและบอกให้ทายาด้วยวัตถุอื่น หมอชีวกจึงปรุงเนยใสโดยใส่ตัวยาอื่นเพื่อกลบกลิ่น กลบสี แต่รสให้รส แต่ก็คิดว่า หากพระเจ้าปชโชตเสวยแล้วจะทำให้เรอ และจะทรงกริ้วเอาโทษจนถึงขั้นประหารได้ จึงทูลขอพรล่วงหน้าให้พระเจ้าปชโชตแฉ่งแก้ทหายามว่า อนุญาตให้ตนไปไหนในเวลาใดก็ได้ ออกประตูไหนก็ได้ พระเจ้าปชโชตจึงมีรับสั่งเจ้าพนักงานในโรงพาหนะและที่เฝ้าประตูตามที่หมอชีวกขอ และเหตุการณ์ก็เป็นดังคาดไว้ พอถวายโอสถเป็นเนยใสแล้ว หมอชีวกก็หนีออกไปจากวัง เมื่อเนยใสออกฤทธิ์พระเจ้าปชโชตมีอาการเรอ ก็โกรธว่าตนเองถูกหมอหลอกให้เสวยเนยใส รับสั่งให้ทหารถือโอกาสออกติดตามหาหมอชีวก รับสั่งกำชับทหารกาจะว่าห้ามรับสิ่งใดจากหมอชีวก เพราะพวกหมอมีเล่ห์เหลี่ยมมาก

^{๑๐๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๑๕๘-๑๕๙.

^{๑๐๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๖-๑๘๘.

กาเกตามันหมอชิวขณะกำลังรับประทานอาหารเช้าในระหว่างทางกรุงโกสัมพี จึงบอกว่าพระราชารับสั่งให้เชิญกลับ หมอชิวโกมารภักให้ทหารนั้นรอและเชิญชวนรับประทาน อาหาร กาเกไม่ยอมกินด้วยเพราะกลัวเป็นเลห์เหลียมหมอ ขณะนั้นหมอชิวได้เคี้ยวกินมะขามป้อม และดื่มน้ำไปด้วย พร้อมกับแทรกยาทาเล็บไว้ด้วย เมื่อยื่นมะขามป้อมอีกครั้งลูกให้กาเกกิน กาเกคิดว่าคงไม่เป็นไรเพราะหมอชิวก็กำลังกินจึงรับเอามากินเช่นกัน แต่เมื่อมะขามป้อมผสมกับยาทาเล็บทำให้กาเกท้องร่วงขึ้นมาทันที หมอชิวจึงอธิบายถึงเหตุผลที่เขาไม่กลับไปหาพระเจ้าปชโชต แล้วมอบ ช้างภัททวดีให้ทาสกาเก ฝ่าหมดก็เดินทางกลับกรุงราชคฤห์^{๑๐๔}

๕) อนาถปิณฑิกคฤหบดีไม่สบาย ในอนาถปิณฑิกอวาทสูตรได้แสดงอาหารเป็นไข้ หนักของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี จึงส่งคนไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบและให้ถวายบังคม แทนตน กับส่งคนไปอาราธนาพระสารีบุตรให้ไปที่อยู่ของตน เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ พระสารีบุตรรับ นิมนต์แล้วก็ไปเยี่ยมไต่ถามโดยมีพระอานนทตามไปด้วย อนาถปิณฑิกคฤหบดีมีทุกขเวทนากล้า พระ สารีบุตรจึงกล่าวธรรมสั่งสอน เช่น ท่านพึงสำนึกว่า จักไม่ยึดถือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และ วิญญาณของท่านจักไม่อาศัยตา หู จมูก ลิ้นกาย ใจ อนาถปิณฑิกคฤหบดีได้ฟังก็ร้องไห้ พระอานนทจึง ถามว่า ท่านยังติด ยังอาลัยอยู่หรือ อนาถปิณฑิกคฤหบดีตอบว่า มิได้ติด มิได้อาลัย แต่ไม่เคยได้ฟัง ธรรมิกถาอย่างนี้ เมื่อทราบว่ธรรมิกถาเช่นนี้ ไม่ได้แสดงแก่คฤหัสถ์ผู้หนุ่มสาว แต่แสดงแก่บรรพชิต จึงขอร้องพระสารีบุตรให้แสดงแก่คฤหัสถ์บ้าง เพราะกุลบุตรที่มีกิเลสน้อยมีอยู่ จะเป็นผู้รู้ธรรมะได้ ไม่ได้ฟังก็จะเสื่อมจากธรรมะไป ท่านแสดงเนื้อหาคือตัวหลักธรรม และธรรมะที่แสดงนั้นเป็นธรรม เกี่ยวกับปัญญา เป็นธรรมะชั้นสูง ซึ่งความจริงก็เป็นเรื่องของการทำใจให้สว่าง สะอาด ผ่องใสเป็นการ รักษาใจ เป็นธรรมดว่ากายกับใจนั้น เป็นสิ่งที่อาศัยกันและกัน พอกายเจ็บป่วย ไม่สบาย คนทั่วไปก็ มักจะพาลจิตใจไม่สบาย เศร้าหมอง กระวนกระวาย กระสับกระส่ายไปด้วย^{๑๐๕}

๖) พระนางโรหิณี พระชนิษฐาของพระอนุรุทธเถระ เป็นพระญาติของพระพุทธเจ้า ทรงเป็นโรคผิวหนังอย่างแรง ทรงละอายจนไม่ปรารถนาพบผู้ใด เมื่อพระอนุรุทธเถระมาถึงเมือง กบิลพัสดุ์ พวกพระญาติต่างก็มาชุมนุมกัน เว้นแต่พระนางโรหิณี พระอนุรุทธจึงถามหา ทราบความว่า พระนางเป็นโรคผิวหนัง พระเถระให้เชิญพระนางออกมาแล้วทรงแนะนำให้ทำบุญโดยให้ขาย เครื่องประดับต่างๆ เท่าที่มีอยู่ แล้วนำทรัพย์มาสร้างศาลาโรงฉัน ท่านขอแรงพระญาติที่เป็นชาย ให้ ช่วยกันทำโรงฉัน พระนางโรหิณีทรงเชื่อ เมื่อสร้างโรงฉัน ๒ ชั้นเสร็จแล้ว ทรงปิดกวาดเอง ทรงตั้งน้ำ ใช้น้ำฉันสำหรับพระภิกษุสงฆ์เอง ถวายขาทนิยะโภชนียาหารแก่ภิกษุสงฆ์เป็นประจำทุกวัน โรคผิวหนัง ของพระนางค่อยๆ หายไปที่ละน้อยจนเกลี้ยงเกลา วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จมาเสวยที่โรงฉันของพระ นางโรหิณี แล้วตรัสให้พระนางทราบว่าโรคนี้เกิดขึ้นเพราะกรรมของพระนางเองในอดีตกาล พระนาง โรหิณีเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสีมีจิตริษยาหญิงนักรักพวณคนหนึ่งของพระราชา ได้ทำเอง ด้วย ให้อื่นทำด้วย คือการเอาผลเต่าร้างหรือหามัญโรยลงบนศีรษะของหญิงนักรักพวณคนโปรดของ พระราชา นอกจากนี้ยังให้บริวารเอาผงเต่าร้างไปโปรยบนที่นอนของหญิงนักรักพวณคนนั้นอีกด้วย หญิง

^{๑๐๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๑-๑๙๓.

^{๑๐๕} รายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๓-๓๘๘/๔๓๓-๔๔๑

นักฟิสิกส์คนมาก เป็นผืนพุดองขึ้นมา ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส นี่คือนุพพกรรมของพระนางโรหิณี พระพุทธเจ้าตรัสเตือนว่าพึงละความโกรธความถือตัวเสีย^{๑๐๖}

โดยสรุปแล้ว โรคคือความเจ็บป่วยที่เสียตางร่างกายและจิตใจ ให้ได้รับความทุกข์ กระทบกระวายเป็นสุข จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ โรคทางกายนั้นมีสาเหตุหลักมาจากสมุฏฐานทั้ง ๘ ประการมีดี (ปิตตัง) เป็นต้น นอกจากนั้นอาจเกิดจากสภาพอากาศอายุขัย วิธีการรักษาที่ผิด และสาเหตุที่สำคัญอันเป็นหลักการของพระพุทธศาสนา คือ โรคอันเกิดแต่กรรม ส่วนโรคทางใจนั้นมีต้นเหตุ ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นสาเหตุ เมื่อจิตใจมีความโลภความโกรธ และความหลง ย่อมมีความขุ่นมัว หงุดหงิด ความเครียด ความโศกเศร้า เสียใจ เชื่องซึมตามมา โรคที่เกิดกับกายและใจนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป

โรคต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นมีเป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์ระบุว่ามามากถึง ๙๘ โรค บางโรคเป็นโรคที่ต้องห้ามตามพระวินัย หมายถึง ห้ามบุคคลที่เป็นโรคนี้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุ เช่น โรคมองคร่อ เป็นต้น นอกจากนั้นในพระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงการเป็นโรคของพระพุทธเจ้า พระภิกษุ ตลอดจนประชาชนทั่วไป ทั้งนี้ก็เนื่องจากร่างกายของสัตว์นั้นเป็นรังของโรค ความเจ็บป่วยจึงเกิดขึ้นได้แม้กระทั่งกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้อนุญาตวิธีการรักษาโรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับภิกษุไว้ในเภสัชขันธกะ มินายแพทย์ประจำที่ปวารณารักษาคณะสงฆ์ คือ หมอชีวกโกมารภัจ ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับการรักษาโรคที่ปลีกย่อยลงไปตามแต่อาการของโรค ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทถัดไป

^{๑๐๖} รายละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๒๖-๔๓๑.